

Kijken naar het recht

Kees van den Bos

Kijken naar het recht

Rede

in verkorte vorm

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar Empirische Rechtswetenschap
aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie
van de Universiteit Utrecht

op vrijdag 17 oktober 2014

door

Prof. dr. Kees van den Bos

Universiteit Utrecht

Met dank aan Miranda Boone, Melissa van den Broek, Ivo Giesen, Hilke Grootelaar, Ton Hol, Philip Langbroek, Paulien de Morree, Remco Nehmelman en Asteria Straathof voor hun advies tijdens het opstellen van de tekst.

Deze tekst is vrijelijk te gebruiken voor onderwijsdoeleinden.

Correspondentieadres:

Prof. dr. Kees van den Bos, Afdeling Staats- en Bestuursrecht en Rechtsstheorie, Universiteit Utrecht, Achter Sint Pieter 200, 3512 HT Utrecht, E-mail: k.vandenbos@uu.nl.

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

Als wetenschapper richt je je op het systematisch verkrijgen en ordenen van nieuwe en (hopelijk) interessante inzichten en die opgedane kennis probeer je zo goed mogelijk door te geven aan studenten en andere geïnteresseerden.

Vandaag wil ik met u kijken naar het recht en nagaan wat ons dat voor kennis kan opleveren en hoe we aan die kennis kunnen komen. Ik doe dat omdat ik met deze intrede de leerstoel Empirische Rechtswetenschap aanvaard.

Graag wil ik allereerst met u doornemen wat onder empirische rechtswetenschap moet worden verstaan. Hierna wil ik behandelen waarom empirische rechtswetenschap van belang zou kunnen zijn. En ten slotte wil ik ingaan op de vraag hoe empirische rechtswetenschap door Rechtenstudenten, stafleden van het Departement Rechtsgeleerdheid, en sociaal wetenschappers zoals mijzelf kan worden verricht. Uiteraard ontbreken de nodige kritische reflecties daarbij niet.

Wat is empirische rechtswetenschap?

Allereerst de vraag wat empirische rechtswetenschap is.

Korthedshalve betekent "empirisch" "waarnemen," het kijken naar de werkelijkheid. Empirische rechtswetenschap betreft daarom het wetenschap bedrijven door het recht waar te nemen, oftewel komt neer op "kijken naar het recht". Daar wil ik in deze lezing dus graag aandacht aan besteden.

Wetenschap behelst hierbij het op systematische wijze verkrijgen, ordenen, analyseren en beschrijven van data.¹ Data zijn hierbij objectieve informatie-eenheden over de wereld² en data worden gegevens wanneer zij door de onderzoeker of kennismemers van het onderzoek worden geïnterpreteerd.

Empirisch onderzoek

Het principe van empirisch onderzoek is gebaseerd op inductie: het onderzoek begint met een waarneming van de werkelijkheid.³ Vervolgens probeert men die waarneming te verklaren en te duiden, waarna men gaat toetsen of deze verklaring stand houdt tijdens het kritisch toetsen van de verklaring. Dus empirisch onderzoek is idealiter en in essentie te kenmerken als een *bottom-up* proces dat start met een waarneming van wat er in de werkelijkheid gebeurt.

Empirisch onderzoek beschrijft elke onderzoeksactiviteit die waarnemingen gebruikt om de werkelijkheid proberen te begrijpen. Dit gezegd hebbende, het proefondervindelijke of experimentele karakter van empirisch onderzoek is een belangrijk kenmerk van deze methode. Zeker bij het ontstaan van de empirische methode was duidelijk dat dit proefondervindelijke onderzoek veelal met verschillende experimentele onderzoeksmethoden plaatsvond. Van Dale's etymologisch woordenboek relateert een empiricus dan ook aan experimenteren.

¹ R.M. Lawless, J.K. Robbennolt en T.S. Ulen (2010). *Empirical methods in law*. New York: Aspen.

² Idem.

³ http://nl.wikipedia.org/wiki/Empirisch_onderzoek.

Dus kenmerkend voor de empirische aanpak is dat men proefondervindelijk, met experimentele of andere precieze onderzoeksmethoden, probeert waar te nemen hoe een hypothese of voorspelling zich verdraagt met de werkelijkheid of condities van die werkelijkheid. Op basis van die waarnemingen probeert men tot theorievorming te komen.

Experimenteel onderzoek is dus van groot belang bij het volgen van de empirische methode, zeker wanneer dit het observeren van wat in de werkelijkheid gebeurt betreft of helpt te begrijpen. Experimenteel onderzoek dat hoge interne validiteit aan hoge externe validiteit^{4,5,6} koppelt, zoals goed veldexperimenteel onderzoek vaak doet, heeft hierbij de voorkeur, zeker als dit plaatsvindt in een onderzoeksprogramma waarin verschillende onderzoeksmethoden op een relevante manier worden ingezet voor het verkrijgen van inzicht in inhoudelijk relevante vraagstukken.

Ik gebruik hierbij de term "experimenteel onderzoek" overigens in een brede betekenis, dit in navolging van John Thibaut. Thibaut, een uitermate consciëntieuze wetenschapper die onder meer het tijdschrift *Journal of Experimental Social Psychology* oprichtte, gebruikte de term "experimenteel" niet om aan te geven dat laboratoriumonderzoek met *random* toewijzing de *sine qua non* is van goed wetenschappelijk onderzoek, maar hij bedoelde met de term veel meer aan te geven dat goed empirisch onderzoek moet voldoen aan hoge methodologische eisen voldoet en gericht moet zijn op het ontwikkelen of toetsen van theorieën. Dit onderzoek kan zowel in het laboratorium, met vragenlijsten of in veldstudies plaatsvinden, aldus Thibaut.⁷

In navolging hiervan ben ik geïnteresseerd in elke methodologisch verantwoorde onderzoeksmethode die precieze inzichten over de werkelijkheid onthult. Proefjes nemen om te bezien wat er in die werkelijkheid gebeurt kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. Het plezier dat je daar als onderzoeker, en als lezer of toehoorder van die onderzoekingen, aan kunt ontlenu mag de wetenschap daarbij niet ontnomen worden. *Anything goes* wat onderzoeksmethoden betreft, mits het maar gedegen, precieze en relevante inzichten oplevert of op kan leveren. Dit onderzoek mag wat mij betreft zowel kwalitatief als kwantitatief van aard zijn.

⁴ Van hoge interne validiteit wordt gesproken als de kwaliteit van het onderzoek dusdanig goed is dat er degelijke conclusies uit het onderzoek kunnen worden getrokken. Dit is onder meer het geval wanneer sprake is van een juiste onderzoeksopzet, precieze steekproeftrekking en nauwkeurige operationalisatie van variabelen. Van hoge externe validiteit wordt gesproken als het onderzoek representatief is en de resultaten van het onderzoek te generaliseren zijn. Dit is onder meer het geval wanneer de onderzochte steekproef representatief is voor een bredere populatie, wanneer de onderzochte situatie generaliseerbaar is naar andere situaties, en wanneer onderzochte onafhankelijke en afhankelijke variabelen te generaliseren zijn naar andere constructen en andere omstandigheden.

⁵ Voor meer informatie, zie bijvoorbeeld H.W. Smith (1981). *Strategies of social research: The methodological imagination* (2e druk). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

⁶ Zie ook M.B. Brewer (2000). Research design and issues of validity. In H.T. Reis en C.M. Judd (red.), *Handbook of research methods in social and personality psychology* (pp. 3-16). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

⁷ Zie T.M. Ostrom (1986). In memoriam: John Thibaut. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 505-506.

Empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek

Hierbij aansluitend, Lawless⁸ heeft samen met collega's een mooi boek geschreven over empirische methoden in rechtswetenschappelijk onderzoek. Empirische methoden worden hierbij omschreven als elke techniek voor het systematisch verzamelen, beschrijven en kritisch analyseren van data.⁹

Ook het *Oxford Handbook of Empirical Legal Research* merkt op dat het systematisch verzamelen van informatie (of data) en deze vervolgens volgens een geaccepteerde methode analyseren van essentieel belang is voor empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek. "The information can come from a wide range of sources including surveys, documents, reporting systems, observation, interviews, experiments, decisions, and events."¹⁰ "'Empirical' is usually understood to include both quantitative and qualitative approaches."¹¹ Ik ben het hier volmondig mee eens.

Lawless merkt ook nog op dat "controlled randomized field experiments tend to be relatively infrequent, though not nonexistent, in the legal context."¹² Ik kom hier later nog op terug.¹³

Voor nu concludeer ik dat in empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek data en bevindingen systematisch verzameld en geanalyseerd moeten zijn. De bevindingen moeten te controleren en idealiter te repliceren zijn. Verschillende onderzoeksmethoden zijn interessant en een onderzoeksprogramma dat gebruik maakt van een *multi-method* benadering gekoppeld aan een sterk inhoudelijke interesse moet het doel zijn.¹⁴

Integratieve benadering

Empirische wetenschap is dus gebaseerd op ervaring en/of proefondervindelijke uitkomsten en wordt als zodanig veelal gecontrasteerd met formele of theoretische wetenschap, die juist niet op ervaring maar op a priori ofwel ervaringsonafhankelijke beginselen is gebaseerd.

Hieraan gerelateerd wordt in de rechtswetenschap empirisch onderzoek vaak afgezet tegen positiefrechtelijk onderzoek.¹⁵ Waarbij in empirisch onderzoek inzichten worden getoetst aan waarnemingen, baseert positiefrechtelijk onderzoek zich op logica en logisch nadenken.¹⁶ Hierbij wordt gewoonlijk een beroep gedaan op

⁸ *What's in a name?*

⁹ Lawless e.a. (2010), p. 7.

¹⁰ P. Cane en H.M. Kritzer (2010), (red.). *The Oxford handbook of empirical legal research*. Oxford, UK: Oxford University Press; p. 4.

¹¹ Idem.

¹² Lawless e.a. (2010), p. 32.

¹³ Zie ook Federal Judicial Center (1981). *Experimentation in the law*. Washington, DC: Federal Judicial Center.

¹⁴ L.B. Nielsen (2010). The need for multi-method approaches in empirical legal research. In P. Cane en H.M. Kritzer (red.), *The Oxford handbook of empirical legal research* (pp. 951-975). Oxford, UK: Oxford University Press.

¹⁵ Maar zie ook M. van Hoecke (2010). *Is de rechtswetenschap een empirische wetenschap?* Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

¹⁶ J.M. Smits (2009). *Omstreden rechtswetenschap: Over aard, methode en organisatie van de juridische discipline*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

het bestuderen van dossiers, wetten en andere juridische teksten. Positiefrechtelijk onderzoek wordt daarom ook wel aangeduid als *law in the books*.

Dit in tegenstelling tot empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek dat als *law in action* wordt bestempeld.^{17,18,19} *Law in action* behelst "de werking van het recht in de praktijk van alledag"²⁰ oftewel "onderzoek naar de werking van het recht."²¹ Meer formeel uitgedrukt bestudeert empirische rechtswetenschap "de juridische actoren, instituties, regels en procedures om een beter inzicht te verkrijgen in hoe deze werken en wat de effecten ervan zijn."²²

Law in the books betreft dus letterlijk boekenwetenschap, of de wetenschappelijke bestudering van juridische geschriften en documenten. Soms heeft die analyse een normatief karakter en gaat zij na hoe het recht behoort te luiden. Voor sommigen vormt dit normatieve vraagstuk "de ultieme vraag van de rechtswetenschap" en wordt zij aangeduid als de "normatieve kern" van het vakgebied.²³ Oftewel, normatieve rechtswetenschap is pas echt rechtsgeleerdheid.^{24,25}

Er is dus een traditie om empirisch onderzoek te contrasteren met positiefrechtelijk onderzoek en met normatieve rechtswetenschap. Ik wil ervoor pleiten om met deze conflictueuze traditie te breken en opmerken dat de een vaak de ander nodig heeft.

Zo lijkt het me duidelijk dat de analyse van teksten en geschriften gebaat kan zijn bij een zorgvuldige inhoudsanalyse.^{26,27} Positiefrechtelijk onderzoek kan zijn voordeel doen met een precieze methodologische onderbouwing van dit onderzoek alsmede met de nauwkeurige statistische analyse van data verkregen uit juridische teksten. Dus empirisch onderzoek kan helpen bij positiefrechtelijk onderzoek.

Dit geldt ook voor normatieve rechtswetenschap want je hebt een goede, valide onderbouwing van je normatieve beweringen nodig. Deze onderbouwing zal vaak onder meer bestaan uit goede empirische feiten en dus zal goede normatieve rechtswetenschap veelal ook gestoeld zijn op data verkregen uit degelijk en precies empirisch onderzoek.

¹⁷ Cane en Kritzer (2010), p. 1.

¹⁸ I. Giesen (2010). Sommige procespartijen zijn "more equal than others:" De macht van de tabaksindustrie en de Nederlandse rechtspleging. In N. Doornbos, N. Huls, en W. van Rossum (red.), *Rechtspraak van buiten* (pp. 19-28). Deventer: Kluwer; p. 21.

¹⁹ M. Hertog en H. Weyers (2011). Recht van onderop: het perspectief van de rechtssociologie. In M. Hertogh en H. Weyers (red.), *Recht van onderop: Antwoorden vanuit de rechtssociologie* (pp. 11-18). Nijmegen: Ars Aequi; p. 11.

²⁰ Giesen (2010), p. 21.

²¹ Smits (2009), p. 52.

²² Idem.

²³ Smits (2009), pp. 70-71.

²⁴ Vgl. A. Hol (2014, april). *Dit is misschien juist in theorie, deugt echter niet voor de praktijk: over geleerden en wetenschappers van het recht*. Lezing gehouden op de bijeenkomst over micro- en macro-onderzoek van het Strategic Theme Institutions van de Universiteit Utrecht.

²⁵ Zie ook J.M. Smits (2012). *The mind and method of the legal academic*. Cheltenham: Edward Elgar.

²⁶ K. Krippendorff (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Beverly Hills, CA: Sage.

²⁷ C.P. Smith (2000). Content analysis and narrative analysis. In H.T. Reis en C.M. Judd (red.), *Handbook of research methods in social and personality psychology* (pp. 313-335). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Omgekeerd kunnen inhoudelijke wetenschapsgebieden waar de empirische rechtswetenschap gebruik van maakt, zoals de sociale wetenschappen, hun voordeel doen met een zorgvuldige analyse van teksten en documenten die beschikbaar zijn en gebruikt worden in het echte leven, waaronder het juridische domein.²⁸

Voorts hebben de sociale wetenschappen normatieve inzichten uit de rechtsgelerdheid meer nodig dan zij zich realiseren, bijvoorbeeld om sociaal-wetenschappelijke inzichten over conflicten en conflictoplossing²⁹ en over verantwoording³⁰ goed en op een relevante wijze in te bedden in de vele juridische contexten waar deze onderwerpen in de maatschappij spelen. Juridische expertisecentra zoals het Montaigne Centrum voor Rechtspleging en Conflictoplossing³¹ en het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law³² kunnen sociaal wetenschappers helpen om hun inzichten van relevante juridische kaders te voorzien waardoor die inzichten gepreciseerd kunnen worden en mogelijk van groter maatschappelijk belang kunnen worden dan zij thans zijn.

Ik zie dus echt een meerwaarde in interdisciplinair onderzoek.³³ Sterker of preciezer uitgedrukt, ik pleit hier voor een expliciet integratieve benadering van de studie van en het onderwijs in het recht, een benadering die niet uitgaat van óf positiefrechtelijk onderzoek óf empirisch onderzoek, maar het belang benadrukt van én positiefrechtelijk onderzoek én empirisch onderzoek.

In de door mij voorgestelde integratieve benadering kunnen positiefrechtelijke wetenschappers juridisch-inhoudelijke vraagstukken als vertrekpunt blijven nemen en daar de nadruk op blijven leggen. Maar, zoals eerder aangegeven, de beantwoording van deze vraagstukken kan vaak profijt hebben van een aanvulling met relevant empirisch onderzoek of met gegevens van dergelijk onderzoek. Empirisch onderzoek hoeft dus niet de plaats te komen van positiefrechtelijk onderzoek maar kan dit op relevante wijze aanvullen.

Niet onvermeld mag worden dat de laatste jaren het verzamelen van data via waarnemingen en het statistisch analyseren van die data in toenemende mate een onderdeel van de rechtswetenschappen vormen, zodat geponeerd kan worden dat steeds meer juristen erkennen dat de juridische wetenschap behoefte heeft of kan hebben aan een empirische onderbouwing van in ieder geval een aantal componenten van haar onderzoeksprogramma's.^{34,35,36,37,38}

²⁸ Zie onder meer H.T. Reis en S.D. Gosling (2010). Social psychological methods outside the laboratory. In S.T. Fiske, D.T. Gilbert en G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (5th ed., Vol. 1, pp. 82-114). Hoboken, NJ: Wiley.

²⁹ Zie bijvoorbeeld C.K.W. de Dreu (2010). Social conflict: The emergence and consequences of struggle and negotiation. In S.T. Fiske, D.T. Gilbert en G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (5th ed., Vol. 2, pp. 983-1023). Hoboken, NJ: Wiley.

³⁰ Zie bijvoorbeeld P.E. Tetlock (1992). The impact of accountability on judgment and choice: Toward a social contingency model. In M.P. Zanna (red.), *Advances of experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 331-376). San Diego, CA: Academic Press.

³¹ Zie <http://montaigne.rebo.uu.nl>.

³² Zie <http://ucall.rebo.uu.nl>.

³³ Vgl. J. Bentham (1970). *An introduction to the principles of morals and legislation*. Oxford: Clarendon Press. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1789)

³⁴ J.M. Barendrecht, J.B.M. Vranken, I. Giesen, M.J. Borgers, W. van der Burg, H.E.B. Tijssen, G.C.G.J. van Roermund en W.H. van Boom (2004). Methoden van rechtswetenschap: komen we

Waarom zou empirische rechtswetenschap belangrijk zijn?

De eerlijkheid gebiedt op te merken dat lang niet alle rechtsgeleerden overtuigd zijn van het belang van empirisch onderzoek.³⁹ Dus staat u mij toe op dit belang nader en dieper in te gaan. Hierbij wil ik aandacht besteden aan tenminste drie redenen waarom empirische rechtswetenschap belangrijk zou kunnen zijn.

Ontdekken van de werkelijkheid

Een eerste reden waarom empirisch onderzoek van belang zou kunnen zijn is omdat het ons in staat stelt preciezer inzicht te verkrijgen in de werkelijkheid en dingen te ontdekken die in die werkelijkheid een belangrijke rol spelen en die anders wellicht niet worden opgemerkt.

Dit blijkt bijvoorbeeld uit interessant onderzoek dat Liesbeth Hulst van Privaatrecht van de Vrije Universiteit Amsterdam onlangs met Marianne Robijn verrichtte naar het vertrouwen dat mensen in Nederlandse rechters hebben. In het onderzoek werden personen met een hoge en een lage opleiding in Winkelcentrum Overvecht geïnterviewd door een studente.

Er waren twee condities in het onderzoek. In de ene conditie presenteerde de interviewster zich op een keurige wijze als Marie-Claire die Rechten aan de Universiteit Utrecht studeerde en voor haar afstudeeronderzoek onder meer graag wilde weten hoeveel vertrouwen mensen in Nederlandse rechters hebben.

In de andere conditie was hetzelfde meisje minder netjes gekleed en stelde ze zich op informele wijze voor als Priscilla die op het ROC "maatschappelijke dienstverlening doet" en haar docent helpt en daarom graag wil weten hoeveel vertrouwen mensen in Nederlandse rechters hebben.

Wat blijkt? Voor mensen met een hoge opleiding maakte het niet uit door wie zij werden geïnterviewd. In beide condities van het onderzoek gaven hoog opgeleiden aan dat zij vertrouwen in Nederlandse rechters hadden. Mensen met een lage opleiding die door Marie-Claire werden geïnterviewd gaven ook aan dat zij vertrouwen hadden in Nederlandse rechters. Maar... wanneer mensen met een lage opleiding door Priscilla werden geïnterviewd gaven zij aan weinig vertrouwen te hebben in Nederlandse rechters.

verder? *Nederlands Juristenblad*, 79, 1419-1428.

³⁵ G. de Geest (2004). Hoe maken we van de rechtswetenschap een volwaardige wetenschap? *Nederlands Juristenblad*, 79, 58-66.

³⁶ C.E. Smith, W. Geelhoed, M.J. Dubelaar, B.P. ter Haar, J. van Rijn van Alkemade, K. van Willigenburg, A. Sprangers, J. van Rijn, T. Elseman, Q. Bongaerts, S. de Goede, J. Alsemgeest, A. Bogaerts, S. Kousedghi en E. van de Deijl (2008). Criteria voor goed rechtswetenschappelijk onderzoek. *Nederlands Juristenblad*, 83, 685-690.

³⁷ R.A.J. van Gestel, J.B.M. Vranken, J.L.M. Gribnau en H.E.B. Tijssen (2007). Rechts-wetenschappelijke artikelen: Naar criteria voor methodologische verantwoording. *Nederlands Juristenblad*, 82, 1448-1461.

³⁸ Zie ook the Society for Empirical Legal Studies (<http://www.lawschool.cornell.edu/sels>) en de Vereniging voor de Sociaalwetenschappelijke Vereniging voor de bestudering van het Recht (<http://rechtensamenleving.org>).

³⁹ Zie bijvoorbeeld C.A.J.M. Kortmann (2007). Twintig vrolijke vragen. *Nederlands Juristenblad*, 82, 1676.

Dit waren betrouwbare en statistisch significante effecten. Ook is interessant om te vermelden dat mensen de vragenlijsten aan Marie-Claire teruggaven met opmerkingen zoals "Jij gaat het wel maken" terwijl laag opgeleiden de vragenlijsten aan Priscilla teruggaven met opmerkingen zoals "Ja, rechters, dat is toch wel een ander slag mensen dan wij." Vervolgonderzoek is nodig, maar deze bevindingen suggereren dat de maatschappelijke status van de interviewer invloed heeft op vertrouwensoordelen over Nederlandse rechters bij lager opgeleiden.⁴⁰

Dit veldexperiment suggereert dat wanneer we met zorgvuldig en gecontroleerd empirisch onderzoek bestuderen hoe mensen naar het recht kijken we belangrijke zaken in de werkelijkheid kunnen ontdekken, bijvoorbeeld dat de maatschappelijke tweedeling in hoge en lage opleiding, zoals die onder meer wordt verondersteld door Mark Bovens,⁴¹ een belangrijke rol speelt in het vertrouwen dat mensen aangeven te hebben in belangrijke juridische actoren.

Het onderzoek is ook belangrijk omdat studies naar vertrouwen over maatschappelijke autoriteiten en instituties vaak tegenstrijdige bevindingen opleveren.⁴² Het met experimentele ontwerpen nauwgezet bestuderen van verschillende condities waaronder vertrouwensoordelen tot stand komen kan van belangrijke waarde zijn bij het beter doorgronden van vertrouwen in juridische actoren omdat hierdoor beter voorspeld of verklaard kan worden wanneer vertrouwen in die actoren hoog of laag is.

Het onderzoek van Liesbeth Hulst en Marianne Robijn is juridisch relevant, onder meer omdat vertrouwen in rechters en andere juridische actoren raakt aan de legitimiteit van de rechtspraak en daaraan gerelateerde maatschappelijke instituties.⁴³ Vertrouwen in en legitimiteit van rechters, wetgeving, de wetgever, de handhaving van wetgeving, en de uitvoering van beleid staat dan ook sinds jaren hoog op de juridische agenda.⁴⁴

Door zowel Schuyt⁴⁵ als Smits⁴⁶ is geopperd dat er grote behoefte is aan vernieuwend en creatief rechtswetenschappelijk onderzoek. Het onderzoek van Hulst en Robijn naar vertrouwen in rechters lijkt me in die categorie te vallen. Het is een goed voorbeeld van wat empirische rechtswetenschap, zijnde de wetenschap van het kijken naar het recht, in het bijzonder ook proefondervindelijk kijken naar het recht, kan ontdekken in de werkelijkheid.

⁴⁰ M. Robijn (2014). *Vertrouwensoordelen over Nederlandse rechters: De invloed van de interviewer bij lager opgeleiden*. M.A. thesis Sociale Psychologie, Universiteit Utrecht.

⁴¹ M. Bovens en A. Wille (2010). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker / Prometheus.

⁴² K. van den Bos (2011). *Vertrouwen in de overheid: Wanneer hebben burgers het, wanneer hebben ze het niet, en wanneer weten ze niet of de overheid te vertrouwen is?* Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties.

⁴³ K. van den Bos en A.F.M. Brenninkmeijer (2012). Vertrouwen in wetgeving, de overheid en de rechtspraak: De mens als informatieverwerkend individu. *Nederlands Juristenblad*, 87, 1451-1457.

⁴⁴ Minister van Justitie (2008). *Nota vertrouwen in wetgeving: Een programma voor een integraal wetgevingsbeleid*. Den Haag: Ministerie van Justitie.

⁴⁵ C.J.M. Schuyt (1992). De wetenschappelijkheid van de juridische opleiding. In *Gevraagd: de jurist voor morgen* (pp. 21-35). Zwolle: Tjeenk Willink; p. 24.

⁴⁶ Smits (2009), pp. 146-147.

Motor van rechtsontwikkeling

Een tweede reden waarom empirische rechtswetenschap van belang is is door Ton Hol aangeduid als een nogal eens vergeten factor in de rechtsgeleerdheid, namelijk dat de motor van de rechtsontwikkeling over het algemeen ontwikkelingen buiten het recht zelf zijn. Hol constateert dan ook dat door onderzoek te doen naar de maatschappelijke werkelijkheid de kiem kan worden gelegd voor veel nieuwe rechtsvragen, in het bijzonder wanneer dit onderzoek zich richt op daar waar recht en maatschappij elkaar raken.^{47,48,49}

Hierbij aansluitend, de sociale wetenschappen tonen overtuigend aan dat waargenomen ongelijkheid en onrechtvaardigheid vaak een belangrijke bron van protest en de wens tot maatschappelijke veranderingen vormen⁵⁰ en aldus belangrijke redenen kunnen zijn voor de politiek om wetgeving aan te willen passen of voor burgers om te gaan twijfelen aan de rechtsstaat of deze zelfs af te wijzen.

Het onderzoek dat mijn collega's en ik hebben mogen doen geeft handvatten hoe dit laatste te begrijpen en waar mogelijk te voorkomen. Onderzoek dat Annemarie Loseman, Bertjan Doosje en ik uitvoerden voor de toenmalige Nationale Coördinator Terrorismebestrijding toont bijvoorbeeld aan dat wanneer mensen het idee hebben dat hun groep onrechtvaardig wordt behandeld zij eerder sympathie krijgen voor extremistisch gedachtengoed en sympathieker staan tegenover gewelddadig gedrag dat met dit gedachtengoed kan samengaan. Zeker wanneer mensen onzeker zijn over hun maatschappelijke positie en hun eigen rol in de samenleving spelen gevoelens van onrechtvaardigheid een grote rol.⁵¹

Interessant is dat bij rechtsradicalisme en moslimradicalisme gevoelens van groepsonrechtvaardigheid een belangrijke rol spelen. Dit blijkt onder meer uit kwalitatieve diepte-interviews die we met rechtsradicalen en moslimradicalen voerden en waarin respondenten aangaven dat hun groep werd achtergesteld. Dit suggereert onder meer dat wanneer mensen van groep veranderen een belangrijke bron van radicalisme weggenomen kan zijn (bijvoorbeeld omdat ze gaan trouwen en voor een gezin moeten gaan zorgen). Bij andere vormen van radicalisme, zoals opkomen voor asielrechten of dierenrechten, lijkt dit groepsgevoel minder een rol te spelen en lijkt het meer te gaan om waargenomen schending van morele principes hetgeen moeilijker te veranderen of beïnvloeden zou kunnen zijn ("dit kan niet door de beugel en daarom sta ik in mijn recht om hier wat aan te doen, desnoods op onwettige wijze").

⁴⁷ A. Hol (2010). Rechtspraak van het voetstuk? In N. Doornbos, N. Huls en W. van Rossum (red.), *Rechtspraak van buiten* (pp. 71-79). Deventer: Kluwer.

⁴⁸ Zie ook J. Griffiths en H. Weyers (2012). (red.). *Een selectie uit de sociale werking van recht: Een kennismaking met de rechtssociologie en de rechtsantropologie*. Nijmegen: Ars Aequi.

⁴⁹ En zie M. Hertogh en H. Weyers (2011). (red.). *Recht van onderop: Antwoorden vanuit de rechtssociologie*. Nijmegen: Ars Aequi.

⁵⁰ L. Layendecker (1981). *Orde, verandering, ongelijkheid: Een inleiding tot de geschiedenis van de sociologie*. Meppel: Boom.

⁵¹ K. van den Bos, A. Loseman en B. Doosje (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Interessant is voorts dat rechtsradicalen zich ten opzichte van moslims achtergesteld voelden. Dit wordt wel horizontale deprivatie genoemd. Moslimradicalen, daarentegen, voelden zich achtergesteld door de regering en andere maatschappelijke autoriteiten. Hun ervaring van deprivatie kwam dus door boven hen geplaatste personen, en dit wordt wel aangeduid als verticale deprivatie.

Er lijken dus verschillende bronnen ten grondslag te liggen aan verschillende vormen van radicalisme en het afwijzen van de rechtsstaat (bijvoorbeeld groepsonrechtvaardigheid versus individuele morele principes). Hiermee zouden verschillende reacties kunnen samenhangen (bijvoorbeeld opkomen voor de belangen van je groep versus afwijzen van de rechtstaat) en dat zou kunnen betekenen dat verschillende interventies ingezet moeten worden bij verschillende vormen van radicalisme en verschillende bronnen of oorzaken waarom mensen de rechtsstaat afwijzen (bijvoorbeeld inspelend op een groepsgevoel versus een beroep doend op rechtstatelijke principes).

Het is mijn hoop dat inzicht in belangrijke genuanceerde verschillen tussen verschillende vormen van radicalisering en houdingen tegenover de rechtsstaat handvatten kan bieden voor interventies tegen radicalisering en daaraan gerelateerde houdingen tegenover de rechtsstaat. Dit inzicht kan gebruikt worden om het gewelddadig afwijzen van de rechtsstaat om proberen te zetten in meer vreedzaam protest en hopelijk meer constructieve vormen van maatschappelijke verandering en wetsonwikkeling met behoud van het goede van de Nederlandse rechtsstaat. Als het goed is evolueren rechtsregels en rechtsbeginselen op basis van democratische besluiten. Maatschappelijke veranderingen sturen deze besluiten veelal en empirisch onderzoek kan deze veranderingen signaleren.⁵²

Bouwstenen voor betoog

Een derde reden waarom empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek belangrijk kan zijn is omdat het bouwstenen kan geven voor het onderbouwen van positiefrechtelijke en andere betogen.

Een ander recent onderzoek van Liesbeth Hulst kan hierbij als voorbeeld dienen. Samen met Arno Akkermans, Allan Lind en mijzelf bestudeerde Hulst hoe mensen reageren op insolventiezittingen.⁵³ In deze zittingen wordt geoordeeld over de financiële situatie van mensen en wordt over hun financiële toekomst beslist. Deze beslissing kan inhouden dat met de personen in kwestie een schuldhulpverleningsregeling wordt aangegaan.

Onze veronderstelling was dat wanneer mensen in insolventiezittingen voor de rechter verschijnen zij zich geëvalueerd voelen. Immers, in de insolventiezitting wordt nagegaan hoe mensen in hun financieel penibele situatie terecht zijn gekomen en wordt vastgesteld of zij wel of niet kunnen voldoen aan het straffe regime van de

⁵² B.R. Dorbeck-Jung (2010). De affaire Millecam: Een "eyeopener" voor rechtssociologisch onderwijs. In N. Doornbos, N. Huls en W. van Rossum (red.), *Rechtspreek van buiten* (pp. 145-150). Deventer: Kluwer; p. 149.

⁵³ L. Hulst, K. van den Bos, A. Akkermans en E.A. Lind (2014). *On the role of perceived procedural justice in litigants' trust in judges: Evidence from a bankruptcy courtroom experiment*. Manuscript in voorbereiding.

schuldhulpverlening.

Daarom zullen mensen die op een insolventiezitting verschijnen proberen te begrijpen wat er precies gebeurt in die situatie, hoe ze zich precies moeten gedragen en hoe de rechter hen zal beoordelen. Deze sociale inschattingsprocessen worden gefaciliteerd, zo hypothetiseerden wij, door activatie van een psychologisch systeem dat er onder meer voor zorgt dat mensen geen actief gedrag ondernemen om zodoende goed aandacht te kunnen besteden aan het begrijpen van wat er gebeurt in de belangrijke situatie waarin zij zich op dat moment bevinden. Dit psychologisch systeem wordt het *Behavioral Inhibition System* genoemd en zorgt ervoor dat mensen worden geïnhibeerd, met andere woorden geremd zijn.⁵⁴

Voorts veronderstelden we dat in de evaluatieve context van een insolventiezitting mensen goed opletten hoe de rechter hen behandelt en met hen omgaat. De zogenaamde ervaring van procedurele rechtvaardigheid⁵⁵ wordt dan erg belangrijk. Immers, wanneer je op een respectvolle en eerlijke wijze door deze autoriteit wordt behandeld en je je mening mag geven aan deze professionele persoon dan kan dat ervoor zorgen dat je vertrouwen krijgt in hoe de insolventiezitting zal verlopen en meer in het algemeen meer vertrouwen zal krijgen in rechters.

Wanneer we na afloop van de zitting mensen vroegen een kwantitatieve vragenlijst in te vullen bleek dat zij in de insolventiezittingen een hoge mate van procedurele rechtvaardigheid hadden ervaren. Ook bleek dat naarmate rechtzoekenden hun zitting als meer procedureel rechtvaardig ervoeren dit gepaard ging met meer vertrouwen in de rechter die hun zaak behandelde, meer vertrouwen in de rechters in Nederland en meer bereidheid om een schuldsaneringsregeling na te leven. Deze bevindingen suggereren dat de manier waarop rechtzoekenden zich behandeld voelen tijdens een insolventiezitting van invloed is op belangrijke daaropvolgende reacties.

Een extra element in het onderzoek was dat de helft van de deelnemers voorafgaand aan de zitting een korte vragenlijst had ingevuld (en de andere helft niet). Door het invullen van drie vragen werden deelnemers herinnerd aan een situatie waarin zij zich niet gedragsgeremd gedroegen.⁵⁶ Een belangrijk resultaat van het onderzoek was dat bij de groep deelnemers die voorafgaand aan de zitting herinnerd was aan niet-gedragsgeremdheid, ervaren procedurele rechtvaardigheid niet samenhang met vertrouwen in de rechters in Nederland, terwijl ervaren procedurele rechtvaardigheid wel sterk samenhang met vertrouwen in Nederlandse rechters in de controleconditie waarin deelnemers niet aan ongeremd gedrag herinnerd waren.

⁵⁴ K. van den Bos en E.A. Lind, E. A. (2013). On sense-making reactions and public inhibition of benign social motives: An appraisal model of prosocial behavior. In J.M. Olson en M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 48, pp. 1-58). San Diego, CA: Academic Press.

⁵⁵ K. van den Bos (in druk). Ervaren procedurele rechtvaardigheid: De wereld willen begrijpen en serieus gehoord worden. *Bewijsrecht (Nederlandse Vereniging voor Procesrecht)*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

⁵⁶ Zie K. van den Bos, P.A.M. van Lange, E.A. Lind, L.A. Venhoeven, D.A. Beudeker, F.M. Cramwinckel, L. Smulders en J. van der Laan (2011). On the benign qualities of behavioral disinhibition: Because of the prosocial nature of people, behavioral disinhibition can weaken pleasure with getting more than you deserve. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 791-811.

Met andere woorden, omdat mensen zich geëvalueerd voelen door maatschappelijke autoriteiten en omdat zij vaak niet weten wat hun te wachten staat in interacties met autoriteiten zoals rechters, zullen mensen vaak geremd zijn in hun interacties met die autoriteiten. Hierdoor zullen ze extra gevoelig zijn voor hoe rechtvaardig of onrechtvaardig zij door de autoriteiten behandeld worden. Het begrijpen van het psychologische proces waarmee dit alles gepaard gaat maakt dat we reacties van burgers in de rechtszaal beter kunnen verklaren en voorspellen en dat vervolgens rechters kunnen worden getraind hier beter mee om te gaan.

In positiefrechtelijke debatten wordt nogal eens getwijfeld aan het belang van ervaren procedurele rechtvaardigheid.⁵⁷ Zorgvuldig empirisch onderzoek kan dit belang aannemelijk maken. Het normatieve debat, en zelfs het op logica gebaseerde debat, heeft zijn beperkingen. Sommige zaken in positiefrechtelijke debatten zijn geen normatieve kwesties maar zijn gewoon empirische vragen; vragen waar empirisch onderzoek een antwoord op kan geven. Het veldexperiment van Liesbeth Hulst over het belang van ervaren procedurele rechtvaardigheid tijdens insolventiezittingen is een voorbeeld van dergelijk goed en relevant empirisch onderzoek.

Het insolventie-onderzoek is ook van belang omdat het een sociaal-wetenschappelijke blik op het recht met zich meebrengt, in dit geval een analyse die uitgaat van de rol die het *Behavioral Inhibition System* speelt in hoe mensen de werkelijkheid van insolventierechtszittingen waarnemen en hierop reageren. Een dergelijke benadering die gebruik maakt van moderne sociaal-wetenschappelijke inzichten verrijkt mijns inziens de studie van het recht op belangrijke wijze en zij is ook broodnodig voor het versterken van de maatschappelijke relevantie van sociaal-wetenschappelijke vakgebieden zoals de sociale psychologie (mijn andere leerstoel).

De meerwaarde van empirisch onderzoek is niet alleen gelegen in het aandragen van empirische methoden en technieken van onderzoek, maar zit hem ook juist vaak in de expliciete combinatie van deze methoden en technieken met een extern-inhoudelijk perspectief, zoals een symbolisch-interactionistische^{58,59} of sociaal-psychologische⁶⁰ analyse van hoe burgers of rechtszoekenden juridische zittingen, rechtelijke uitspraken en andere juridische kwesties waarnemen en interpreteren.⁶¹

Het veldexperiment naar insolventiezittingen sluit in die zin goed aan bij wat Nick Huls, Wibo van Rossum en Nienke Doornbos in de mooie afscheidsbundel voor Freek Bruinsma terecht hebben aangeduid als een belangrijk thema in de rechtssociologie, namelijk "de wijze waarop rechtspraak ervaren wordt door procespartijen."⁶² En het past bij de in het Handboek Civilologie terecht geconstateerde noodzaak om onze kennis te vergroten van de assumpties over menselijk gedrag waar het recht zich (bedoeld of onbedoeld) van bedient (of juist

⁵⁷ R.M. Hayden en J.K. Andersen (1979). On the evaluation of procedural systems in laboratory experiments: A critique of Thibaut and Walker. *Law and Human Behavior*, 3, 21-38.

⁵⁸ C.J.M. Schuyt (1972). *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*. Rotterdam: Universitaire Pers.

⁵⁹ C.J.M. Schuyt, A. Jettinghoff, E. Lambregts en F. Zwart (1978). *Een beroep op de rechter*. Deventer: Kluwer.

⁶⁰ Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

⁶¹ Zie ook M. Snoep, A. Croiset van Uchelen, J. Rijlaarsdam, M. Ulrici en B.B. Visser in de NRC van 27 maart 2014, *Opleiding jurist moet breder*.

⁶² N. Huls, W. van Rossum en N. Doornbos (2010). Voorwoord. In N. Doornbos, N. Huls, en W. van Rossum (red.), *Rechtspraak van buiten* (pp. 5-11). Deventer: Kluwer; p. 11.

onterecht niet van bedient) en van de betekenis die deze gedragsassumpties hebben voor juridische beleidsvorming, regelstelling en toepassing.⁶³ Met andere woorden, empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek kan belangrijke bouwstenen aanleveren die gebruikt kunnen worden voor het beter onderbouwen van positiefrechtelijke betogen.⁶⁴

Hoe empirische rechtswetenschap te verrichten?

Resumerend, empirische rechtswetenschap komt neer op "kijken naar het recht." Dat is onder meer belangrijk omdat rechtszoekenden en andere burgers dat vaak doen en het empirische onderzoek dat we bespraken naar vraagstukken zoals vertrouwen in juridische actoren,⁶⁵ afwijzen van de rechtsstaat,⁶⁶ en de wijze waarop rechtspraak ervaren wordt door procespartijen⁶⁷ raken aan de legitimiteit van het recht, de rechtspraak en het juridische systeem. Dat behelst dus niet te negeren kwesties. Het is ook van belang omdat het een sociaal-wetenschappelijke blik op het recht met zich meebrengt. Dat verrijkt op belangrijke wijze de studie van en het onderwijs in het recht en het is ook broodnodig voor het verder versterken van de maatschappelijke relevantie van sociaal-wetenschappelijke vakgebieden zoals de sociale psychologie. Kortom, empirische rechtswetenschap doet er toe.

Uit deze observatie volgt logischerwijze dat het belangrijk is om studenten Rechtsgeleerdheid ook empirisch op te leiden. Hierbij zijn er tenminste twee groepen studenten te onderscheiden: (1) studenten die zelf empirisch onderzoek willen (kunnen) gaan doen; (2) studenten die voor hun beroepspraktijk moeten leren hoe dit te interpreteren. Van oudsher wordt wel het adagium gehanteerd *ludex non calculat* (vrij vertaald als "juristen rekenen niet"),⁶⁸ maar het lijkt me thans duidelijk dat ook als jurist je empirisch onderzoek op haar merites moet kunnen beoordelen. Dus moet je hiertoe als student opgeleid worden en moet je als staf hiertoe toegerust zijn.

Het is belangrijk om hier op te merken dat er natuurlijk al veel empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek wordt bedreven, en vaak met groot enthousiasme, wellicht soms zelfs met te groot enthousiasme, maar er is soms ook nog belangrijke weerstand tegen empirische rechtswetenschap. Mijn indruk is dat dit laatste in ieder geval gedeeltelijk voortkomt uit ontbrekende kennis over hoe empirisch onderzoek te verrichten. Onbekend maakt immers onbemind en weerstand tegen veranderingen komt vaak voort uit onzekerheid en angst voor het onbekende.⁶⁹

Toch hoeft die huiver voor het onbekende niet want goed empirisch onderzoek vereist veel zaken waarin juristen, en juist ook klassieke *law in the books* juristen,

⁶³ W.H. van Boom, I. Giesen en A.J. Verheij (2013).(red.). *Capita civilologie: Handboek empirie en privaatrecht* (2e druk). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

⁶⁴ Voor het belang van heel goede onderbouwing van positiefrechtelijke betogen, zie onder meer J.B.M. Vranken (2014). 'Wij weten wel wat wij doen': Over juridisch-dogmatisch onderzoek in het privaatrecht, maar wel met een slag anders. *Nederlands Juristenblad*, 89, 1728-1737.

⁶⁵ Robijn (2014).

⁶⁶ Van den Bos e.a. (2009).

⁶⁷ Hulst e.a. (2014).

⁶⁸ Lawless e.a. (2012), p. xix.

⁶⁹ K. van den Bos en E.A. Lind (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. In M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 34, pp. 1-60). San Diego, CA: Academic Press.

heel goed in zijn. Empirisch onderzoek is ook heel goed te leren. Bovendien komt bij empirisch onderzoek veel minder rekenen kijken dan juristen veelal denken.

Laat me dit alles proberen toe te lichten aan de hand van drie onderwerpen die mijns inziens belangrijk zijn bij het leren over hoe empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek te verrichten. Dit gaat om inhoudelijke vragen opstellen en ze vervolgens zorgvuldig aanscherpen, om onderzoeksontwerpen te construeren die de vragen echt goed kunnen bestuderen, en tenslotte om daadwerkelijk antwoord te krijgen op je inhoudelijke vragen.

Inhoudelijke vragen aanscherpen: probleemanalyse en zandlopermodel⁷⁰

Zoals bekend is er niets zo bruikbaar in het toepassen van wetenschappelijk onderzoek als een goede theorie.⁷¹ Goed empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek begint dan ook met het aanscherpen van het inhoudelijke betoog. Inhoudelijke vragen en inhoudelijke interesse staat hierbij voorop.

Aan dataverzameling en data-analyse gaat een plan vooraf waarin nauwkeurig wordt vastgelegd wat wordt onderzocht en waarom dat wordt onderzocht.⁷² Het kan niet genoeg benadrukt worden om aan dit plan veel nauwkeurige aandacht te schenken. Gewoonlijk heeft de onderzoeker in spe een bepaald idee van wat hij of zij wil onderzoeken, maar het is belangrijk de vragen die de onderzoeker heeft uit te schrijven⁷³ en vervolgens zo precies mogelijk aan te scherpen.

Het opstellen van het onderzoeksplan begint met het expliciteren van de vraag waarom een onderzoek wordt begonnen. De directe aanleiding is vaak een probleem, in juridisch-empirisch onderzoek gewoonlijk een juridisch-inhoudelijk probleem. Bijdragen aan de oplossing van dit probleem is het doel *van* het onderzoek. Dit doel betreft de relevantie van het onderzoek en wordt aangeduid als de doelstelling van het onderzoek. Wat men zoekt in een onderzoek is kennis waarmee het doel van het onderzoek kan worden bereikt. De beantwoording van deze vraagstelling is het doel *in* het onderzoek.⁷⁴

Vraagstellingen kunnen sterk variëren qua informativiteit. Men kan zoveel mogelijk open vragen met een laag informatiegehalte in het onderzoeksplan opnemen. Dit noemen we exploratief onderzoek. Vraagstellingen kunnen ook bestaan uit hypothesen, liefst met een zo hoog mogelijk informatiegehalte. Hypothesen zijn stellige antwoorden op een gesloten vraag en zijn bedoeld om de reactie "juist" of "onjuist" uit te lokken.⁷⁵

Net zoals de term "theorie" in sociaal-wetenschappelijk onderzoek te gemakkelijk wordt gebruikt terwijl men beter kan spreken van theoretische "modellen," zo wordt de term "hypothese" vaak te snel gebruikt in veel sociaal-wetenschappelijk

⁷⁰ Deze en de volgende sectie steunt in belangrijke mate op een boekje dat ik iedereen aanraad die geïnteresseerd is in het verrichten van empirisch onderzoek: P.J.M. Verschuren (1986). *De probleemstelling voor een onderzoek*. Utrecht: Spectrum.

⁷¹ Zie K. Lewin (1951). *Field theory in social science*. New York: Harper en Brothers.

⁷² Verschuren (1986).

⁷³ Zie ook W. Strunk Jr. en E.B. White (2005). *The elements of style*. New York: The Penguin Press.

⁷⁴ Verschuren (1986).

⁷⁵ Idem.

onderzoek. De meeste vraagstellingen in de sociale wetenschappen liggen in werkelijkheid tussen exploratief en toetsend onderzoek in.⁷⁶ Dat gezegd hebbende, een onderzoeker doet er goed aan om zijn of haar vragen zo scherp mogelijk te formuleren en liefst zo toetsend mogelijk op te stellen.

Vaak begint een juridisch onderzoeker met een enthousiast idee over een mogelijk uit te voeren onderzoek. Dit enthousiasme moet niet afgeremd worden, integendeel, maar wel is het belangrijk dat er een expliciete probleemanalyse plaatsvindt waarin wordt geëxpliciteerd en gepreciseerd wat men met het onderzoek wil bereiken en welke kennis daarvoor nodig is. Zo dient de doelstelling van het onderzoek expliciet te zijn aangegeven, dient na te worden gegaan of deze volledig is en niet vaag en niet te ruim is. Ook kan de vraagstelling ontbreken, onlogisch zijn of onlogische componenten bevatten, op onjuiste vooronderstellingen zijn gebaseerd of te vage of juist te gedetailleerde operationalisaties bevatten als uitwerking van de centrale vraagstelling.⁷⁷

Tevens is het goed om erop aan te dringen dat empirisch onderzoekers bij het opstellen van hun onderzoeksplan en bij het verslaan van hun onderzoek zich houden aan wat ik aanduid als het zandlopermodel. Dit model houdt in dat het onderzoeksverslag bestaat uit vier secties, de inleiding, methode, resultaten, en discussie.

Men begint de inleiding op redelijk brede wijze met maatschappelijke of theoretische aanleidingen voor het onderzoek. Vervolgens spitst men het onderzoeksplan en de inleiding steeds verder toe. Dit mondt uit in een concrete doelstelling en onderzoekbare vraagstellingen. Men geeft aan hoe men het onderzoek wil operationaliseren en welke methode van onderzoek men wil gaan gebruiken om het onderzoek te verrichten en de data te gaan verzamelen.

Het verslag van hoe men het onderzoek heeft uitgevoerd en het verslaan van de onderzoeksresultaten behoort tot het nauwe gedeelte van de zandloper. Vervolgens verbreedt het verslag zich stapje voor stapje: Na het uitvoeren van het onderzoek en het verslaan van het onderzoek begint men eerst precies te beschrijven wat men heeft waargenomen. Vervolgens worden deze resultaten geïnterpreteerd, waarna het theoretisch en maatschappelijk belang van de gegevens wordt aangegeven, alsmede de beperkingen van het onderzoek. Tenslotte volgen nog enkele grotere bespiegelingen over het onderzoek en de betekenis ervan in een brede context. Figuur 1 vat het zandlopermodel voor het opstellen van een empirisch onderzoeksverslag samen.

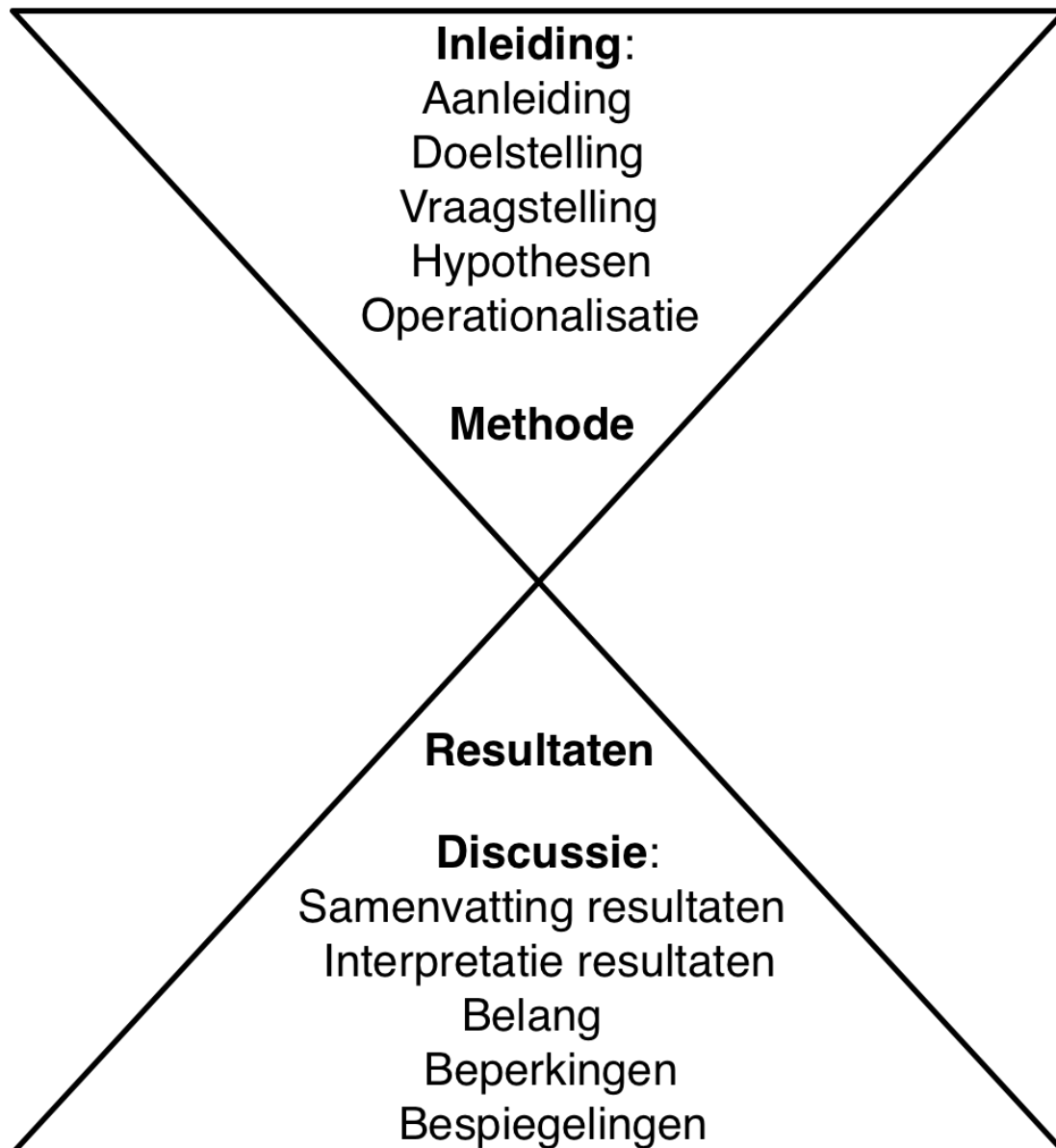
Het zandlopermodel is belangrijk voor elk empirisch onderzoek en zeker ook voor empirische rechtswetenschap. Juristen zijn immers erg nieuwsgierig van aard en zeker niet lui maar juist breed georiënteerd. Zij lezen veel en zijn geneigd veel zaken in hun betoog te betrekken. Dat is prima, mits alles wel gedisciplineerd op volgorde wordt gebracht binnen het zandlopermodel. Dus het is zaak om, nadat een bepaalde afbakening in het onderzoek is aangebracht, niet te divergeren in het betoog van de inleiding, maar het betoog aan te scherpen en toe te werken naar concrete probleem- en vraagstellingen, onderzoeksverwachtingen, en onderzoeksopzetten.

⁷⁶ Idem.

⁷⁷ Idem.

Na de beschrijving van de resultaten, en niet eerder, mag men, stapje voor stapje, uitwaaieren.

Dit zandlopermodel is een goed hulpmiddel om wetenschappelijk denken aan te scherpen en heeft zich ook bewezen als een goede onderwijsmethode tijdens de opleiding van studenten. Het wetenschappelijk scherper leren denken en schrijven is iets waar boekenjuristen (*law in the books* juristen) voor zijn en dit leren aan de hand van een empirisch leeronderzoek is een bewezen goede onderwijsmethode.⁷⁸

Figuur 1. Zandlopermodel voor het opstellen van een empirisch onderzoeksverslag.

⁷⁸ Idem.

Ontwerpen om vragen te bestuderen: onderzoeksmethoden

Bij het verrichten van empirisch onderzoek kan het belang van het heel goed ontwerpen van het onderzoek moeilijk overschat worden.⁷⁹ Waar het in de vorige sectie ging over wat te onderzoeken en waarom dit te onderzoeken, behelst het onderzoeksontwerp de vragen waar dit te onderzoeken en hoe dit te doen.⁸⁰

Teneinde de tot doel gestelde kennis te verwerven wordt een bepaald gebied uit de werkelijkheid bestudeerd door er gegevens over te verzamelen. Dit betreft dus de vraag waar het onderzoek wordt uitgevoerd. Het gaat hierbij om de vraag welke waarneembare verschijnselen men probeert te gaan waarnemen die de gewenste kennis kunnen opleveren.⁸¹ Voor wat betreft de vraag hoe men gaat bestuderen is het zo dat diverse onderzoeksmethoden mogelijk zijn, zoals kwalitatieve interviews, vragenlijstonderzoekingen, observaties, veldexperimenten, enzovoort.^{82,83}

Ook bij de keuze van een onderzoeksontwerp⁸⁴ staat inhoudelijke interesse voorop. Dat wil zeggen, idealiter bepalen de inhoudelijke doel- en vraagstelling de keuze voor het onderzoeksontwerp en de onderzoeksmethode. Dus het principe is dat je als onderzoeker eerst een onderzoeksvraag hebt en vervolgens beziet welke methode het meest geschikt is om die vraag te beantwoorden. Praktische problemen zoals tijd, kosten en moeite dienen hier volstrekt ondergeschikt aan te zijn.

Soms is de ideale onderzoeksmethode echter echt niet mogelijk, bijvoorbeeld vanwege ethische bezwaren. Overwogen kan dan worden een minder ideale maar wel haalbare methode te kiezen. Essentieel is dat men zich realiseert dat dit gevolgen kan hebben voor de onderzoeksvraag die soms aangepast moet worden aan de nieuwe onderzoeksmethode. Het zal duidelijk zijn dat men dit alleen moet doen wanneer zulks inhoudelijk hout snijdt.

Ook bij het ontwerpen van een onderzoek en het zorgvuldig operationaliseren van variabelen in het onderzoek is gedisciplineerd denken een vereiste. Studies moeten zodanig ontworpen worden dat de onderzoeksvragen in kwestie echt getoetst of op zijn minst grondig onderzocht kunnen worden. Hier kan niet scherp genoeg naar worden gekeken.

Ik merk dit laatste ook op omdat er vaak naar een bepaalde onderzoeksmethode wordt gegrepen omdat men daar ervaring mee heeft. Zo kiezen veel psychologen uit macht der gewoonte veel te gemakkelijk voor laboratoriumexperimenten, terwijl die niet per se geschikt zijn voor het beantwoorden van de onderhavige vragen. Ook realiseren veel psychologen zich onvoldoende dat een goed onderzoeksprogramma zich kenmerkt door het gebruik maken van verschillende onderzoeksmethoden en niet kan volstaan met het aanhangen van slechts één methode, zoals het experiment.

⁷⁹ Zie A.G. Greenwald (2012). There is nothing so theoretical as a good method. *Perspectives on Psychological Science*, 7, 99-108.

⁸⁰ Verschuren (1986).

⁸¹ Idem.

⁸² H. Eiffers en P.J. van Koppen (2002). Methoden van de rechtspsychologie. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (2002). (red.). *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 1005-1030). Deventer: Kluwer.

⁸³ Smith (1981).

⁸⁴ Veelal aangeduid als *design* van het onderzoek.

De afhankelijke variabelen die in experimenten worden gemeten beperken de theoretische en maatschappelijke implicaties van dat soort onderzoek ook vaak in belangrijkere mate dan veel psychologen zich wensen te realiseren.^{85,86,87}

Omgekeerd kiezen sommige juridische onderzoekers te gemakkelijk voor kwalitatieve onderzoeksmethoden, bijvoorbeeld omdat zij geen ervaring hebben met meer kwantitatieve onderzoeksmethoden. Het is mijn indruk dat in veel wetenschapsgebieden op dit gebied nog veel te winnen valt. Omdat de juridische werkelijkheid zeer complex en veelsoortig is zou de empirische rechtswetenschap logischerwijze een natuurlijke aandacht moeten hebben voor verschillende en uiteenlopende onderzoeksmethoden,^{88,89} en dat zou betekenen dat zij voor verschillende wetenschapsgebieden een voorbeeld kan zijn (of worden) van modern, multi-methodisch empirisch onderzoek.

Bij de keuze voor onderzoeksontwerp en onderzoeksmethode speelt een belangrijke rol dat het onderzoek degelijk en deugdelijk moet zijn⁹⁰ en ook creatief en innovatief.^{91,92} Het uitgevoerde onderzoek moet transparant en controleerbaar zijn. In empirisch onderzoek is zeker niet alles gemakkelijk of goed te kwantificeren. Zogenoemde kwantitatieve onderzoeksmethoden hebben dus belangrijke beperkingen en kwalitatieve onderzoeksmethoden spelen dus een erg belangrijke rol in het verkrijgen van kennis. Dit opgemerkt hebbende, kwalitatief onderzoek kan als belangrijk nadeel hebben dat voor de lezer van onderzoeksverslagen moeilijker te controleren is hoe aan bepaalde conclusies in het verslag is gekomen. Wederom wijs ik daarom op het belang om met verschillende onderzoeksmethoden de werkelijkheid van het recht te bestuderen.⁹³

Het zal u duidelijk zijn dat ik hier slechts een aantal zaken kan aangeven die van belang zijn voor het goed opzetten van empirisch onderzoek. Voor zaken zoals het grote belang van het heel zorgvuldig operationaliseren van variabelen,⁹⁴ van statistische *power*,^{95,96} en representativiteit van dataverzameling^{97,98} alsmede voor

⁸⁵ Zo zeggen maten die slechts spontane associaties bij onderzoeksdeelnemers vaststellen (bijvoorbeeld aan de hand van reactietijdmetingen) weinig tot niets over het gedrag van die deelnemers noch over meer gecontroleerde gedachten van die personen. Dit beperkt mijns inziens de implicaties van onderzoek met dit soort maten voor het begrip van de sociale werkelijkheid in veel belangrijker mate dan gewoonlijk wordt aangenomen.

⁸⁶ Zie ook wat Harald Merckelbach in de Volkskrant van 5 juli 2014 opmerkt over de beperkte relevantie van de neurowetenschappen voor inzicht in toerekeningsvatbaarheid in de rechtszaal.

⁸⁷ Voor een ander voorbeeld van te gemakkelijke generalisatie op basis van empirische bevindingen zie Figure 2.1 op p. 38 van E.R. Smith en D.M. Mackie (2007). *Social psychology* (3e druk). Hove, UK: Psychology Press.

⁸⁸ Elffers en Van Koppen (2002).

⁸⁹ Lawless e.a. (2010).

⁹⁰ Ostrom (1986).

⁹¹ Schuyt (1992).

⁹² Smits (2009).

⁹³ Nielsen (2010).

⁹⁴ J. de Jong-Gierveld en J. van der Zouwen (1987). *De vragenlijst in het sociaal onderzoek: Een confrontatie van onderzoekspraktijk en -methodiek*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

⁹⁵ J. Cohen (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2e druk). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

⁹⁶ F. Faul, E. Erdfelder, A.-G. Lang en A. Buchner (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39, 175-191.

⁹⁷ W.E. Deming (1950). *Some theory of sampling*. New York: Wiley.

veel andere onderwerpen verwijs ik naar meer gespecialiseerde handboeken.^{99,100,101,102,103} Wel merk ik op dat ook bij het opstellen van onderzoeksontwerpen en het kiezen van de juiste onderzoeksmethode goed en zorgvuldig en scherp nadenken vereist is, een activiteit die ook positiefrechtelijke juristen zullen toejuichen.

Antwoord krijgen op vragen: statistiek

Ook voor het verkrijgen van antwoorden op onderzoeksvragen uit verzamelde data, oftewel over statistiek, moet ik mij beperken en verwijs ik naar gespecialiseerde publicaties op dit gebied.^{104,105,106}

Wel merk ik op dat bij nagenoeg elk type onderzoek een bepaalde vorm van tellen of kwantificeren voorkomt. Onderzoek dat bijvoorbeeld kwalitatief begint met open interviews wil op een gegeven moment toch vaak inventariseren hoeveel mensen een bepaalde uitspraak deden. In die zin is kwalitatief onderzoek vaak uitgesteld kwantitatief onderzoek. Begrip van empirische methodologie, inclusief elementair begrip van de kwantitatieve analyse, is daarom een gewenst onderdeel van de juridische opleiding.¹⁰⁷ De rol van statistiek in empirisch onderzoek behelst in essentie het krijgen van antwoorden op vragen en wie wil dat nu niet?

Statistische technieken, en in het bijzonder welke technieken je gebruikt om welke onderzoeksvraag te beantwoorden aan de hand van de beschikbare data,^{108,109} is iets wat empirische onderzoekers wel moeten snappen. Het daadwerkelijk uitvoeren van de statistische analyses kan je wellicht aan experts overlaten, maar welke analyses uitgevoerd zijn en waarom moet je wel kunnen volgen en kunnen beoordelen wanneer je dit door die experts wordt uitgelegd. Gelukkig is dit heel goed te leren en lang niet zo moeilijk als sommige juristen vrezen.

Er is een aantal eenvoudige vragen dat je als onderzoeker moet kunnen beantwoorden.¹¹⁰ Dit betreft onder meer de vraag of in de onderzoeksvraag in kwestie sprake is van twee of meer dan twee variabelen. Ook is belangrijk of de onderzoeksvraag wel of niet een causale relatie tussen variabelen veronderstelt. Sommige vragen betreffen mogelijke verschillen tussen groepen en anderen hebben

⁹⁸ L. Kish (1967). *Survey sampling* (2e druk). New York: Wiley.

⁹⁹ Cane en Kritzer (2010).

¹⁰⁰ Elffers en Van Koppen (2002).

¹⁰¹ Lawless e.a. (2010).

¹⁰² Smith (1981).

¹⁰³ Zie ook de Bijlage voor onderwerpen die ik hier niet bespreek maar wel belangrijk zijn.

¹⁰⁴ Een boek waarin beginnende onderzoekers veel kunnen leren over het verrichten van goede statistische analysetechnieken is B.G. Tabachnick en L.S. Fidell (1989). *Using multivariate statistics* (2e druk). New York: Harper en Row.

¹⁰⁵ Een ander goed boek betreft P. de Heus, R. van der Leeden en B. Gazendam (2003). *Toegepaste data-analyse: Technieken voor niet-experimenteel onderzoek in de sociale wetenschappen*. Maarssen: Elsevier.

¹⁰⁶ Voor een begrijpelijke uitleg van verschillende statistische begrippen, zie A. Slotboom (2002). *Statistiek in woorden*. Groningen: Noordhoff.

¹⁰⁷ H.F.M. Crombag (2000). Rechters en deskundigen. *Nederlands Juristenblad*, 75, 1659-1665.

¹⁰⁸ Tabachnick en Fidell (1989).

¹⁰⁹ De Heus e.a. (2003).

¹¹⁰ Tabachnick en Fidell (1989), pp. 30-31.

betrekking op mogelijke achterliggende factoren. Ook het meetniveau van de variabelen is een belangrijke kwestie. Verschillende boeken geven antwoorden op hoe deze vragen te beantwoorden.¹¹¹

Essentieel is dat je als onderzoeker de inhoudelijke onderzoeksvraag voor ogen houdt en vervolgens beziet met welke data-analysetechniek je deze vraag in jouw onderzoek het beste kan toetsen.¹¹² Ook hier staat dus de inhoud nog steeds voorop, of heeft zij in ieder geval een belangrijker rol dan veel juristen zich realiseren.

Empirisch onderzoek, inclusief data-analyse van empirische databestanden, leer je waarschijnlijk het beste aan de hand van een leeronderzoek en het gecoached worden door iemand die je helpt een antwoord te verkrijgen op je inhoudelijke vragen.¹¹³ Dit berust dus op het didactisch principe om methodologie en statistiek te koppelen aan inhoudelijke interesse. Ideaal is een echt grondige empirisch-juridische opleiding zodat studenten zelfstandig empirisch onderzoek kunnen opzetten, uitvoeren, analyseren en verslaan. Wanneer dit niet mogelijk is kom je een heel eind door studenten of stafleden te coachen hun doel- en vraagstellingen te preciseren, ze feedback te geven over onderzoeksmethodologie, en echte experts te laten helpen bij het daadwerkelijk uitvoeren van de data-analyses. Dit veronderstelt dus het in teams samenwerken met mensen vanuit verschillende disciplines en expertises.¹¹⁴

Slotbeschouwing

In deze rede heb ik proberen aan te geven wat onder empirische rechtswetenschap moet worden verstaan, waarom het belangrijk is, en waarop gelet moet worden bij het verrichten ervan.¹¹⁵

Kenbaarheid van de wereld

Natuurlijk weet ik dat de wereld moeilijk kenbaar is. Dit geldt ook voor hoe mensen kijken naar het recht, en dus zeker voor het kijken naar hoe mensen kijken naar het recht, maar wanneer we een aantal zaken goed in de gaten houden kunnen we wel degelijk pogen meer over die werkelijkheid te weten te komen.

Je probeert in het empirische onderzoek de werkelijkheid beter te leren kennen, preciezer gezegd, je probeert orde te scheppen in de chaos die er om ons heen is. Je probeert dus de vrijheidsgraden van wat je kan beweren in te perken. Dit vraagt discipline. En vaak ook erkenning dat je er in je onderzoek goed in bent geslaagd om het aantal vrijheidsgraden in wat je kan beweren naar beneden bij te stellen, maar

¹¹¹ Bijvoorbeeld Tabachnick en Fidell (1989).

¹¹² De Heus e.a. (2003).

¹¹³ Verschuren (1986).

¹¹⁴ Hierbij hoort terechte erkenning van dat gezamenlijke werk, bijvoorbeeld in de vorm van (co-)auteurschappen, ook bij proefschriftonderzoek (iets wat mijns inziens kan mits beoordelings- en promotiecommissies streng hun werk blijven doen "zodat er geen enkel misverstand kan bestaan over de vraag of een proefschrift in de ogen van de commissie kwalitatief aan de maat is"; Henk Kummeling, decaan Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie, Universiteit Utrecht, 7 augustus 2014).

¹¹⁵ Veel zaken heb ik hierbij behandeld en nog veel meer niet. Zie de Bijlage voor enkele referenties over een selectie van onderwerpen die ik hier niet heb besproken.

dat er ook nog het nodige overblijft. Gewoonlijk is dus vervolgonderzoek¹¹⁶ en/of zijn vervolganalyses¹¹⁷ nodig om echt goed grip te krijgen op onderzoeksbevindingen. Het is dan ook goed om de begrenzing van en tekortkomingen in het onderzoek expliciet aan te geven.¹¹⁸

Ook is het duidelijk dat niet elke vraag met empirische onderzoeksmethoden opgelost kan worden en dat elke empirische studie met een wetenschapskritische en geïnformeerde blik moeten worden gezien.¹¹⁹ Het verschil tussen empirisch onderzoek dat uiteindelijk berust op het interpreteren van gemiddelden versus onderzoek naar het begrip van individuele casussen is onder meer een belangrijke kwestie dat veel beschikbare empirische methoden niet oplossen. Tevens is het zo dat empirische studies, en met name experimentele studies, kunnen "mislukken" in die zin dat zij niet goed interpreteerbare resultaten op kunnen leveren.¹²⁰ Er zijn dus diverse redenen om enthousiast maar niet overenthousiast te zijn over empirisch onderzoek en empirische onderzoeksmethoden.

Teveel geloven in eigen theoretische modellen en in eigen onderzoeksparadigma's is een ander belangrijk aandachtspunt. De mens is een verhalenverteller. Dat is goed, want gewoonlijk krijgen empirische data pas duiding wanneer zij in een goed, kloppend, onderbouwd conceptueel kader worden geplaatst.¹²¹ Maar de mens, en ook de wetenschapper, kan daarin doorslaan en teveel geloven in de theorie of het verhaal. Dat kan vanuit goede bedoelingen of wetenschapshistorisch heel

¹¹⁶ Lawless e.a. (2010).

¹¹⁷ C.M. Judd en D.A. Kenny (2010). Data analysis in social psychology: Recent and recurring issues. In S.T. Fiske, D.T. Gilbert en G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (5e druk, Vol. 1, pp. 115-139). Hoboken, NJ: Wiley.

¹¹⁸ Sterker, een onderzoek zonder begrenzingen en tekorten is er niet, dus als deze niet in het onderzoeksverslag worden aangegeven duidt dit er vaak op dat er niet goed over het onderzoek is nagedacht. Wetenschappelijke kennis, en zeker ook empirische kennis, betreft zeker niet altijd keiharde feiten, misschien wel vaker niet dan wel; wetenschap is immers nooit af. Dat kunnen we irritant vinden, maar het is wel een gegeven en onzekerheid moeten we dus expliciet benoemen in onderzoeksverslagen. Zie ook P.F. Berger en A.C. Zijdeveld (2009). *In praise of doubt: How to have convictions without becoming a fanatic*. New York: Harper Collins

¹¹⁹ Lawless e.a. (2010), p. 400.

¹²⁰ Dit is bijvoorbeeld vaak het geval wanneer er sprake is van zogenoemde *null effects* zoals wanneer experimentele manipulaties in een bepaald onderzoek geen statistisch significante resultaten bewerkstelligen terwijl dit op basis van diverse overwegingen wel te verwachten was. Deze niet-significante bevindingen zijn zeker interessant (en in die zin kunnen studies dus zeker niet "mislukken"), maar omdat er vaak veel verschillende oorzaken voor deze effecten kunnen zijn is meestal eerst grondig vervolgonderzoek nodig voordat deze effecten goed geïnterpreteerd kunnen worden en leveren zij dus in eerste instantie veelal (zeer) voorlopige kennis op. Dat is op zich niet erg want op deze en andere vormen van onzekerheid en voorlopigheid in onze kennis moeten we gespist zijn bij het opzetten van onze onderzoeksprogramma's en dit moeten we in alle oprechtheid expliciet benoemen bij het verslaan van onze onderzoeken. Het zou dan ook goed zijn als internationale tijdschriften minder redigeren of selecteren op afgeronde verhalen en als onderzoeksartikelen minder aan *story telling* doen dan thans vaak het geval is in de internationale onderzoeksliteratuur en explicieter de tekortkomingen en voorlopigheden van het uitgevoerde onderzoek bespreken. Voorlopigheid en twijfel van kennis behoren bij het wetenschapsbedrijf. De tijd nemen om statistisch significante effecten, statistisch niet-significante effecten en statistisch afwijkende resultaten in meerdere onderzoeken op hun merites te beoordelen behoort hier ook toe.

¹²¹ Vgl. W.C. Ultee (1977). *Groei van kennis en stagnatie in de sociologie: Een aantal regels van de methode en een kritische doorlichting van enkele sociologische tradities*. Proefschrift, Universiteit Utrecht.

begrijpelijke redenen^{122,123} tot stand komen, maar het kan ook door minder prettige zaken, zoals ervaren publicatiedruk, ongewenste vormen aannemen.¹²⁴ Samenwerken, transparantie, en *slow science*¹²⁵ kunnen hier oplossingen voor bieden.

Bij empirisch onderzoek is het voorts van uitermate groot belang dat er heel precies te werk wordt gegaan en de gemeten resultaten en ervaringen nauwkeurig, zonder overinterpretatie, gekoppeld worden aan de onderzoeksvraag. Het zelf nauwkeurig blijven waarnemen van de werkelijkheid en het voorzichtig trekken van theoretische conclusies en deze zorgvuldig onderscheiden van de data en van meer speculatieve suggesties is hierbij belangrijk, onder meer om te waarborgen dat de mens als verhalenverteller zich niet te buiten gaat aan overinterpretatie van de beschikbare datapunten.

Opbouw onderzoeksprogramma's

Empirische rechtswetenschap is onder meer zo boeiend omdat het veelal begint met concrete problemen in de maatschappij. Dat gezegd hebbende, wetenschap is "gericht op veralgemenisering."¹²⁶ Geen enkele wetenschap kan beperkt blijven tot een beschrijving van het hier en nu, en ook landsgrenzen en taal zijn hierbij niet bepalend of beperkend. Hierbij zou het naar mijn mening goed zijn om, in de woorden van Posner, een benadering na te streven die "more empirical, more realistic, more attuned to the real needs of people is."¹²⁷

Gebruik maken van moderne en robuuste theorieën zoals theorieën uit de sociale wetenschappen die hun meerwaarde en praktische relevantie hebben bewezen¹²⁸ kan hierbij helpen om wellicht nog meer diepgang, meer precisie, meer conceptuele relevantie, en meer keuzes aan te brengen in de Nederlandse rechtswetenschap.^{129,130,131}

¹²² T.S. Kuhn (1996). *The structure of scientific revolutions* (3e druk). Chicago: University of Chicago Press. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1962)

¹²³ Zie ook A.F. Chalmers (1982). *What is this thing called science? An assessment of the nature and status of science and its methods* (2e druk). Philadelphia: Open University Press.

¹²⁴ L.M. Bouter (2014). *Perverse prikkels of rotte appels?* Oratie, Vrije Universiteit Amsterdam.

¹²⁵ Dit begrip is ontleend aan het op een betere manier omgaan met voedsel en voedselbereiding, het zogenoemde *slow cooking*. Dit proces toegepast op de wetenschap mondt uit in wat wordt genoemd *slow science*. Dit betekent dus niet dat we als wetenschappers sloom moeten gaan nadenken, zeker niet, maar wel dat we de tijd en aandacht moeten nemen om zorgvuldig te reflecteren op ons onderzoek, onze onderzoeksvragen, onderzoeksmethoden, onderzoeksgegevens, en onderzoeksverslagen alsmede op onze conventies die we binnen onze wetenschapsgebieden met elkaar (impliciet of expliciet) hebben afgesproken over hoe we onderzoek opzetten, verrichten, verslaan en interpreteren.

¹²⁶ Smits, 2009, p. 67.

¹²⁷ R.A. Posner (1995). *Overcoming law*. Cambridge, MA: Harvard University Press; p. 103.

¹²⁸ Zoals de attributietheorie, I. Giesen (2008). *Attributie, juridische causaliteit en preventieve werking: Over causaliteitstoerekening vanuit psychologisch perspectief en de mogelijke gevolgen daarvan voor (de preventieve werking van) het aansprakelijkheidsrecht*. In W.H. van Boom, I. Giesen en A.J. Verheij (red.), *Gedrag en privaatrecht: Over gedragspresumpties en gedragseffecten bij privaatrechtelijke vraagstukken* (pp. 181-208). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

¹²⁹ Zie ook A.P. Buunk en M. van Vugt, M. (2008). *Applying social psychology: From problems to solutions*. London: Sage.

¹³⁰ En zie D.C. Dennett (2013). *Intuition pumps and other tools for thinking*. New York: W.W. Norton.

¹³¹ Omgekeerd doen reeds gevestigde empirische disciplines er goed aan om meer aandacht te

Zoals bij elk goed onderzoeksprogramma hoort hier toegepast én fundamenteel onderzoek bij.¹³² Fundamentele empirische rechtswetenschap is momenteel iets wat nog onderontwikkeld is in de Nederlandse rechtsgeleerdheid. Omgekeerd dienen fundamentele sociaal wetenschappers hun neus niet op te halen voor toepassingen van hun inzichten, maar moeten zij zich realiseren dat hun onderzoeksprogramma's pas af zijn als hun inzichten goed en succesvol kunnen worden toegepast. Het juridische domein is wat dat betreft een uitermate boeiend en belangrijk maatschappelijk toepassingsterrein.

Toekomst Rechtsgeleerdheid

Rechtsgeleerdheidsonderzoek mag wellicht niet heel hoog staan in de pikorde die er (ten onrechte) soms heerst tussen verschillende wetenschapsgebieden,^{133,134} maar ik weet thans uit persoonlijke ervaring dat onderzoek doen bij Rechtsgeleerdheid een verademing is, onder meer omdat je samenwerkt met mensen die echt willen leren, open staan voor nieuwe dingen, die oprecht geïnteresseerd zijn in hoe het echt zit en intrinsiek gemotiveerd zijn door zaken die in de maatschappij en voor de publieke zaak belangrijk zijn.

Natuurlijk moeten sommige zaken beter, dat is het continue streven van elke wetenschapper, en ik heb een aantal zaken aan proberen te geven die mijns inziens beter kunnen, maar, dit opgemerkt hebbende, in deze tijd van belangrijke, Kuhniaanse omwentelingen omtrent het bedrijven van wetenschap¹³⁵ kan de Rechtsgeleerdheid een voorbeeldfunctie vervullen voor hoe het moet aan de moderne academie waar we graag hoogwaardige, grondige, intrinsiek gedreven en op integere wijze verkregen kennis willen opdoen en op een relevante manier doorgeven en toepassen.

Ik hoop dat ik in deze rede aannemelijk heb kunnen maken waarom empirische rechtswetenschap van belang is en aan heb kunnen duiden hoe het verricht kan worden. Het juridische onderzoek en onderwijs kan hier zijn voordeel mee doen. Empirische rechtswetenschap is intellectueel spannend, uitdagend en leuk. Het is inhoudelijk interessant, scherpt het denken en onderbouwt betogen. Bovendien behelst het belangrijke zaken zoals vertrouwen in de rechtspraak, grondhoudingen ten opzichte van de rechtstaat, en legitimiteit van het recht. Empirische rechtswetenschap helpt de rechtsgeleerdheid dus verder in de moderne wetenschappelijke wereld.

besteden aan het zorgvuldig empirisch toetsen van theoretisch aannemelijke, maar niet grondig onderzochte relaties, ook al omdat micro- en macro-georiënteerde wetenschappen snel langs elkaar heen kunnen praten, bijvoorbeeld door verschillende operationalisaties van begrippen te hanteren, zie bijvoorbeeld J. Vaessen en F.L. Leeuw (2010). (red.). *Mind the gap: Perspectives on policy evaluation and the social sciences*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

¹³² Ook hier geldt weer: niet óf toegepast óf fundamenteel onderzoek, maar bij grote voorkeur én toegepast én fundamenteel onderzoek in één onderzoeksprogramma van een instituut. Moderne wetenschap kenmerkt zich vaak door het een te doen en het ander niet na te laten.

¹³³ H. Franken (2004). Rechtsgeleerdheid in de rij der wetenschappen. *Nederlands Juristenblad*, 79, 1400-1408.

¹³⁴ C.J.M. Stolker (2003). Ja, geléerd zijn jullie wel! Over de status van de rechtswetenschap. *Nederlands Juristenblad*, 78, 766-778.

¹³⁵ Kuhn (1962).

Dankwoord

Tot besluit van deze lezing wil ik graag enkele personen en instanties bedanken:

Het College van Bestuur van deze universiteit voor het (herhaalde) in mij gestelde vertrouwen.

De Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie en het Departement Rechtsgeleerdheid voor hun open opstelling om deze niet-jurist in hun midden op te nemen. Henk Kummeling verwelkomde mij als decaan op een warme manier en Ige Dekker was zo mogelijk nog aardiger. Ik zie ernaar uit om onder leiding van Annetje Ottow en Ton Hol te werken aan moderne rechtswetenschap die hoogwaardige kwaliteit nastreeft die ertoe doet in wetenschap en maatschappij.

De leden van de benoemingsadviescommissie.¹³⁶ In het bijzonder dient de waardevolle rol die Ton Hol hierbij speelde vermeld te worden. Ton, ik waardeer het zeer dat je op heel positieve wijze reageerde toen ik schuchter informeerde of het wellicht mogelijk zou zijn om een sociaal psycholoog met aandacht voor waargenomen rechtvaardigheid en vertrouwen in de Utrechtse Rechtsgeleerdheid op te nemen.

Ook dank ik de Faculteit Sociale Wetenschappen voor haar medewerking aan deze leerstoel. In het bijzonder wil ik graag Werner Raub, de decaan, bedanken, die, ook al had hij andere plannen met me, toch coöperatief meewerkte aan de detachering en later structurele *part-time* overgang naar REBO. Ook de Afdeling Sociale en Organisatiepsychologie dank ik hiervoor, met name ook Florian Cramwinckel voor haar flexibele opstelling.

Philip Langbroek, Ben Schueler, Remco Nehmelman, Henk Addink, Jan Willem van Rossem en de overige leden van de afdeling Staats- en Bestuursrecht en Rechtstheorie alsmede het secretariaat van de afdeling¹³⁷ wil ik ook graag bedanken. In het bijzonder zie ik ernaar uit om samen met Philip en Ben Hilke Grootelaar als AIO te mogen gaan begeleiden, iets wat mogelijk is gemaakt door een subsidie van het mooie Montaigne Centrum.

Een speciaal woord van dank wil ik graag uitspreken naar Liesbeth Hulst. Liesbeth, je jarenlange ervaring als advocaat, je opleiding als jurist én psycholoog, en je harde werk aan je enthousiasmerende promotie-onderzoek zijn voor mij een enorme stimulans om me verder te begeven op het pad van de empirische rechtswetenschap. Veel dank daarvoor, ook dat ik je samen met Arno Akkermans tijdens je promotie mag begeleiden. Het resultaat betreft heel mooie onderzoeken waarvan ik hier slechts een aantal kort de revue heb kunnen laten passeren. Tevens dank ik de Rechtbank Midden-Nederland voor haar medewerking aan je onderzoek.

Een ander onderzoeksproject waar ik me erg op verheug betreft het onderzoek naar waarom klachten worden ingediend wegens niet vervolging en er dus een beroep wordt gedaan op artikel 12 van het Nederlandse Wetboek van Strafvordering. De

¹³⁶ Ige Dekker, Ivo Giesen, Leny de Groot-van Leeuwen, Ton Hol, Mirko Noordegraaf, Anne van Onna, Wibo van Rossum, Dina Siegel-Rozenblat en Lolita van Toledo: dank!

¹³⁷ Inge Bakker-Simon, Natasja Costeris, Christine den Das en Belen Rhebergen: veel dank!

leden van het onderzoeksteam (Miranda Boone, Herman van Harten, Renée Kool, Francois Kristen, Leonie van Lent, Laurens Venderbos en Lisanne Versteegt) maken dit werk extra plezierig. Het feit dat Eric van Dijk de begeleidingscommissie voor wil zitten versterkt dit plezier verder.

Graag dank ik ook Alex Brenninkmeijer die me in zijn rol als Nationale ombudsman betrok bij allerlei interessante juridisch-relevante projecten. Dit mondde in het verleden reeds uit in interessante publicaties, en nu je faculteitshoogleraar bent, Alex, zal deze samenwerking ongetwijfeld geïntensiveerd worden; ik verheug me daarop!

Het onderzoek dat ik verricht vindt onder meer plaats binnen het universitair onderzoeksthema van Instituties. Het is verheugend dat onze universiteit heeft gekozen voor dit mooie samenwerkingsverband tussen de Faculteiten REBO, Geesteswetenschappen, en Sociale Wetenschappen. Mensen zoals Bas van Bavel, Mark Bovens, Vincent Buskens, Thomas Schillemans en Madelijn Strick maken het samenwerken in dit programma alleen maar interessanter.

Op meer persoonlijk vlak ben ik erg blij dat allebei mijn ouders hier vandaag nog bij kunnen zijn om dit feestje mee te maken.

Ik wil hier ook met name mijn broer bedanken. Hans, jij bent als in Delft opgeleide ingenieur een voorbeeld voor mij hoe kwaliteit van wetenschappelijk denken gekoppeld kan en moet worden aan praktische relevantie. Het feit dat we nu soms samenwerken aan het construeren van een vragenlijst omtrent veiligheidscultuur en het analyseren van de resulterende data maakt dit alleen maar boeiender.

Ten slotte, lieve Asteria, ik ben ontzettend dankbaar dat jij nog steeds als een stralende ster schijnt aan mijn firmament.

Ik heb gezegd.

Bijlage

Een selectie van onderwerpen over empirische rechtswetenschap die in deze rede niet genoemd of niet uitvoerig besproken zijn aan de hand van enkele referenties over deze onderwerpen:

- M.J. Brandt, H. IJzerman, A. Dijksterhuis, F.J. Farach, J. Geller, R. Giner-Sorolla, J.A. Grange, M. Perugini, J.R. Spies en A. van 't Veer, A. (2014). The replication recipe: What makes for a convincing replication? *Journal of Experimental Social Psychology*, 50, 217-224.
- J. Cohen, P. Cohen, S.G. West en L.S. Aiken, L. S. (2003). *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences* (3e druk). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- G. Cumming (2014). The new statistics: Why and how. *Psychological Science*, 25, 7-29.
- K. Fiedler (2011). Voodoo correlations: A severe methodological problem, not only in social neurosciences. *Perspectives in Psychological Science*, 6, 163-171.
- S.E. Fienberg (1980). *The analysis of cross-classified categorical data* (2e druk). Cambridge, MA: MIT Press.
- M.P. Golden (1976). *The research experience*. Itasca, IL: Peacock.
- A.D. de Groot (1994). *Methodologie: Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*. Assen: Van Gorcum.
- A.F. Hayes (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford.
- W.L. Hays (1981). *Statistics* (3e druk). New York: Holt-Saunders.
- K.G. Jöreskog en M. van Thillo (1972). *LISREL: A general computer program for estimating a linear structural equation system involving multiple indicators of unmeasured variables*. Princeton, NJ: Educational Testing Service.
- R.E. Kirk (1995). *Experimental design: Procedures for the behavioral sciences* (3e druk). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Vereniging van Universiteiten en Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (2001). *Notitie wetenschappelijke integriteit: over normen van wetenschappelijk onderzoek en een Landelijk Orgaan voor Wetenschappelijke Integriteit (LOWI)*. Amsterdam/Utrecht/Den Haag: KNAW/VSNU/NWO.
- D.P. MacKinnon (2008). *Introduction to statistical mediation analysis*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- B.C. Martinson, A.L. Crain, R. de Vries en M.S. Anderson, M. S. (2010). The importance of organizational justice in ensuring research integrity. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 5, 67-83.
- R. Rosenthal en R.L. Rosnow (1985). *Contrast analysis: Focused comparisons in the analysis of variance*. New York: Cambridge University Press.
- C.J.M. Schuyt (2014). Als je merkt dat niemand het merkt: Over fraude in de wetenschap. *Justitiële Verkenningen*, 40, 73-87.
- U. Simonsohn (2013). Just post it: The lesson from two cases of fabricated data detected by statistics alone. *Psychological Science*, 24, 1875-1888.
- E.R. Smith (2000). Research design. In H.T. Reis en C.M. Judd (red.), *Handbook of research methods in social and personality psychology* (pp. 17-39). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- S.J. Spencer, M.P. Zanna en G.T. Fong (2005). Establishing a causal chain: Why experiments are often more effective than mediational analyses in examining psychological processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 845-851.
- J. Stevens (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences* (3e druk). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- M.M. Tatsuoka (1988). *Multivariate analysis: Techniques for educational and psychological research* (2e druk). New York: Macmillan.
- Vereniging van Universiteiten (2012). *De Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening: principes van goed wetenschappelijk onderwijs en onderzoek* (herziene versie). Utrecht: VSNU.
- S.G. West, J.C. Biesanz en S.C. Pitts (2000). Causal inference and generalization in field settings: Experimental and quasi-experimental designs. In H.T. Reis en C.M. Judd (red.), *Handbook of research methods in social and personality psychology* (pp. 40-84). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- R.L. Winkler (2003). *Introduction to Bayesian inference and decision* (2e druk). Sugar Land, TX: Probabilistic.